

Humanistiska fakulteten
1919–2019
Nedslag i humaniora



Stockholms
universitet

Humanistiska fakulteten

Nedslag i humaniora

Innehållsförteckning

| | | | |
|---|----|--|----|
| Lusthusporten..... | 4 | Filmhuset – filminstitut och universitet..... | 33 |
| <i>Lena Gerholm</i> | | under samma tak | |
| Digital samvaro och nya gruppkulturer..... | 7 | <i>Bo Florin</i> | |
| <i>Anja Hirdman</i> | | Här och där: För en humanistisk journalistisk geografi..... | 36 |
| Platser av betydelse..... | 10 | i globaliseringens och klimatförändringarnas tid | |
| <i>Gunnar Linder, Stina Jelbring, Marja Kaikkonen,</i> | | <i>Anna Roosvall</i> | |
| <i>Eunah Kim och Astrid Ottosson al-Bitar</i> | | Akademiker i media – en art på reträtt..... | 41 |
| Språkforskningens samhällsrelevans..... | 15 | <i>Christer Hedin</i> | |
| <i>Olle Josephson</i> | | Tolk- och översättarinstitutet – en nygammal 30-plusare..... | 44 |
| Torgny Segerstedt och inrättandet av ämnet religionshistoria | 21 | <i>Yvonne Lindqvist</i> | |
| <i>Peter Jackson Rova</i> | | Användningen av digitala arkiv inom humaniora..... | 47 |
| Ämnesdidaktik – ett nytt ämne i fakultetens..... | 23 | <i>Elizabeth Castaldo Lundén</i> | |
| 100-åriga verksamhet | | Accelerator vid Stockholms universitet..... | 51 |
| <i>Inger Eriksson</i> | | <i>Margaretha Rossholm Lagerlöf</i> | |
| Två decennier av arkeogenetik..... | 26 | | |
| <i>Anders Götherström</i> | | | |
| Matens filosofi – en kurs i praktisk filosofi..... | 29 | | |
| och att förändra världen | | | |
| <i>Henrik Lagerlund</i> | | | |

Lusthusporten

Humanistiska fakulteten vid Stockholms universitet fyller 100 år, så också etnologin. År 1918–19 donerade makarna von Hallwyl medel till Nordiska museet till Sveriges första lärostol i Nordisk och jämförande folklivsforskning, som år 1934 blev examensämnet nordisk etnologi vid Stockholms högskola.

År 1940 tog Nordiska museet, efter gåvobrev från Anna Wicander, emot ytterligare en donation, Villa Lusthusporten, en fantasifull byggnad i gult med torn, balkonger och altaner, vid Djurgårdsbron. Huset hyrdes ut till Stockholms Högskola, som inrättade undervisning och forskning i etnologi i huset. Så fortsatte det fram till år 2001, då etnologerna efter sextio år lämnade Lusthusporten och flyttade in i korridor B8 i Södra husen i Frescati.

Min etnologiutbildning, inledd 1976, präglades av att vi korsade gatan till Nordiska museet för undervisning i utställningar och samlingar; jakt- och fångstredskap, kläder och textilier, mat och dryck, byggnadsskick och heminredning. Trafiken gick också i den andra riktningen: museets intendent kom över till Gula salongen och undervisade om samers livsföring, dalkarlar arbetsvandringar, folktroväsen och sägner.

1960-talets studentexplosion omfattade också etnologin på Lusthusporten. När Mats Rehnberg tillträdde som professor 1969 öppnade han därför hela huset för undervisning. Tidigare professorer hade bott på de övre våningarna. Nu tillkom en studentbokhandel i kolkällaren. Här såldes, utöver egentillverkade särtryck till undervisningen, brännvinskryddor, som

odlades i trädgården. I Lusthusportens örtagård lärde vi oss om bondesamhällets vanligaste kryddväxter; libbsticka, mejram, gurkmeja, johannesört, renfana. Ingen skulle heller komma igenom ämnet utan att kunna de fyra sädesslagen.

På entréplanet fanns Gula salongen, Bruna rummet och biblioteket med gyllenläderstapeter, som Mats Rehnberg med hjälp av studenterna, rengjorde med urgröpta frallor. Inne på toaletten hängde *Trollet som grunner på hvor gammelt det er* av Theodor Kittelsen, en gåva från Rigmor Frimannslund i Oslo i samband med en fest på Lusthusporten, när Nordiska museet fyllde 100 år 1973. På nästa våningsplan fanns det åttkantiga professorsrummet, tjänsterum (tidigare sovrum) med handfat, linneskåp, magnifika kakelugnar och väggar med svävande, graciösa svanar, som hade övermålats på 1940-talet. Mats Rehnbergs ansträngningar att få bort den vita övermålningen fullföljdes aldrig. Kanske blev det honom övermäktigt att återställa Lusthusportens interiörer, han förfasade sig över att en kulturminnesvårdande institution hade gått med på en sådan vandalisering av ett gammalt patricierpalats.

Högst upp låg Biljarden. Där hölls de högre seminarierna, onsdag efter onsdag kl. 18.00. Intill låg köket och däremellan ett kallskaffereri, alltid fyllt med knäckebröd och smör. I köket fanns två spisar med dubbla ugnar. Här bakades bröd och pajer. Här gjorde vi isterband och provade oss fram till den optimala tiden och temperaturen, för rätt syrning och lagom torkning, över elementet i handduksskåpet. I mitt minne framträder en oändlig räckta av knytkalas, disputationer och julluncher, i Gula salongen dansades hambo och polska, bok- och föremålsauktioner hölls. Pubar, föredrag och diskussionskvällar ordnades av studenter för studenter. I spiraltrappan upp till punchtornet hade Nordisk Etnologisk Folkloristisk Arbetsgrupp (NEFA), en studentorganisation, sitt förråd av Folklivaren, Nord-Nytt, kaffe och öl. Förutsättningarna för studenterna att utgöra en självklar del av Lusthusporten var de bästa tänkbara.

Vad gör vi med ett hus? Vad gör ett hus med oss? Att få egen nyckel till Lusthusporten, att betros med ansvar för hela denna

materiella och emotionella värld, skapade en anda bland etnologerna som lever kvar än idag två decennier efter det att Nordiska museet och Stockholms universitet lämnat hyresavtalet. Denna anda yttrar sig i att etnologerna är på jobbet, även om lokalen numer inte är en fantastisk jugendskapelse, med ekpaneler och glasmålningar, utan en stram korridor på E7, med plastfärg och panoramafönster. Till denna anda hör också en nedärvd självklarhet om samverkan, något som på senare år blivit ett nyckelord i högskolesektorn. Dock är etnologin inte längre nödgad att samarbeta med Nordiska museet, så som var fallet då den Hallwylska professuren vid Nordiska museet var den enda professorn i ämnet.

Vad hände efter flytten från Lusthusporten till Frescati? Etnologin växte till att idag med sina cirka 25 anställda vara den största etnologimiljön i Norden. Förflyttningen till campus gynnade denna tillväxt. Etnologin som ämne har två sidor, en kulturarvsinriktad och en samhällsvetenskaplig. Båda berikas av den intellektuella miljö som universitetsområdet erbjuder. Etnologiundervisningen på Nordiska museet och Skansen fortsätter, liksom forskning i gemensamma projekt med kolleger på museet.

Lena Gerholm, professor i etnologi

Digital samvaro och nya grupp kulturer

Medieteknologier är med och bestämmer de mänskliga relationernas beskaffenhet. De sätter sin prägel på våra vardagsrutiner och gemensamma traditioner, de får betydelse för hur vi umgås och vad vi talar om, vad vi minns och upplever, vad vi berörs av och hur. Människan har alltid fascinerats av teknologier som förlänger sinnena, som går förbi kroppens begränsningar och suddar ut tidens och rummets betydelse. Med varje nytt medium har överföringen av innehåll blivit mer omedelbar och nått alltfler och i de digitala nätverk som numer slingrar sig över jorden delas och sprids budskap med eldens hastighet.

Den digitala kulturen har på flera sätt intensifierat de känslor erfarenheter som tidigare medier gett oss, som upplevelsen att kunna vara både här och där, att titta på, lyssna till och läsa om andra och vara osynlig som kropp. Den har också tillfört nya möjligheter för social samvaro. Vi kan själva höras och synas, skapa innehåll och kommunicera med andra på sätt som inte varit möjligt tidigare. Det som utmärker samvaron på sociala plattformar är också själva ansamlingen och mängden andra som vi kan interagera med. Det är en grupp kultur vars omfattning och innebörd är ny för oss och som regleras av de ramar de tekniska förutsättningarna ger.

Umgänget med och via skärmar är en erfarenhet som både liknar och skiljer sig från faktiska fysiska möten. Den hämtar näring ur vår inneboende socialitet, vårt behov av att vara del i en gemenskap, få bekräftelse och uppskattning av andra och den anpassas samtidigt till de former för kommunikation som

teknologin medger. Det är en affektiv teknologi uppbyggd kring delandet och smittandet av känslor som talar till våra snabba gensvar och reaktioner. Hastigheten och det direkta delandet skapar en omedelbarhet som intensifieras av omfånget av reaktioner. Kollektiv känslospredning är de sociala plattformarnas kännetecken. Det är just känslan i det som sägs och delas som i många fall är gruppens gemensamma nämnare. Här finns ett konstant emotionellt brus, ett ständigt närvarande flöde av känslor, åsikter och antaganden som pockar på vår uppmärksamhet, vårt kännande.

Kollektiva känslor är till sin natur snabba och flytande. De rör sig, hoppar mellan kroppar, ökar för att sedan försvinna bort och intas av nya. Snabbheten och de komprimerade meddelandena som präglar umgänget på de sociala plattformarna lämpar sig väl för de kraftfulla och renodlade känslorna. Hat, ilska, rädsla men även kärlek och bekräftelse passar väl in i de gruppstyrda känslorytmerna. De tar lättare vår uppmärksamhet i anspråk, kräver mindre eftertänksamhet än komplexa ställningstaganden och uppfattningar. De starka känslornas avtryck blir lätt övertygande, får ett kännandets autenticitet. De kan svepa oss med utan större eftertanke men likväl dröja sig kvar som övertygelser både om oss själva och om andra. Genom att inge oss en stark förnimmelse tycks våra omedelbara reaktioner som i någon mening sanna, detta är obehagligt, fel, upprörande.

De starka känslornas dominans stärks även av att de kan spridas och delges andra utan hänsyn till de normer för tal och beteende som styr oss i andra sammanhang. Minskad självkontroll och starka känsloutbrott understöds av den avskilda kroppen som kan "tala" friare utan att hämmas av sociala regler för uppträdande och utan risk för att uteslutas från gruppen. De mer allmänna måttstockar som styr beteenden i offentliga rum har till stor del ersatts av olika gruppers egna normer. Med det försvagar den digitala gruppkulturen den sociala skammens brännmärkande funktion.

På samma gång som vi kan ingå i globala nätverk och tillsammans med miljontals andra följa medieinnehåll och dela ny-

heter, kan vi välja att i mindre grupper enbart ta del av det vi redan anser oss tycka, känna och veta. Känslan av hotet utifrån, från det främmande som binder samman vissa grupper är lika mycket beroende av bekräftelse och stöd som av den upplevda faran i sig. Det sociala smörjmedel som skapar grunden för känslans smittande, även om det som uttrycks är hat, rädsla eller hot, hämtar näring ur den värmande känslan av att tillhöra en grupp, att dela sin harm och det objekt den riktas mot med andra som känner samma sak.

Den gruppkultur som digital samvaro vilar på underlättar kommunikationen mellan människor och ökar det kollektiva informationsdelandet. Men den skapar också en affektiv atmosfär där vi lätt kan svepas med, bli uppslukade av en känsla och av kroppens pulserande som igångsätts av de flöden av ord, bilder, tal som vi här ständigt tar del av. Man använder på ett briljant sätt människans djupt liggande behov av gemenskap och erkännande från andra för att få oss att återvända, scrolla, leta och dela.

I en tid när umgänget med och förståelsen av andra och omvärlden till stor del äger rum i och via medier är det viktigt att inse att våra känslor, vad vi känner och reagerar på, formas både av våra grundläggande sociala behov och av den teknologi vi använder oss av.

*Anja Hirdman,
professor i medie- och kommunikationsvetenskap*

Platser av betydelse

Institutionen för Asien-, Mellanöstern- och Turkietstudier inrättades 1964 och hade fram till 2015 namnet Institutionen för orientaliska språk. Med undervisning i kinesiska sedan 1939, arabiska sedan 1958, japanska 1963 och koreanska 1969 har institutionen nu två huvudområden som täcker dessa språk: Asiens språk och kulturer samt Mellanösterns språk och kulturer. Tidigare har även undervisning och forskning bedrivits inom bl.a. sanskrit, hindi, tibetanska, turkiska, uzbekiska, hebreiska och persiska.

Vi har nog alltid varit annorlunda. Jämfört med andra språkämnen var våra verkligen udda, svåra, obegripliga. När våra språk etablerades på Stockholms universitet var de geografiska områden där språken talades fjärran och främmande, närmast ouppnåeliga. Knappast någon hade egna erfarenheter från dessa exotiska länder; kunskaperna byggde på böcker och vi idkade textstudier. Vi var lika främmande för folken därborta som de var för oss, så det fanns knappast några personliga kontakter, än mindre institutionella. Det fanns inga utbyten, inga direktflyg, naturligtvis inget internet, och telefonlinjerna var både knappa och usla.

Globaliseringen har gjort världen mindre, och mycket av detta har ändrats. Men våra utbildningar börjar med en nybörjarkurs i något av världens svåraste språk, och våra studenter förväntas uppnå samma vetenskapliga nivå som i ämnen där studenterna redan dag ett kan läsa, tala och skriva språket de ska studera. Den allmänna kunskapsnivån om våra länder i samhälle och

skola har höjts endast marginellt och synsättet förblir eurocentriskt; de flesta mediearbetare vet fortfarande inte vilket som är en östasiatisk givna namn och vilket som är dennes släktnamn, och relevansen hos våra forskningsprojekt är inte alltid uppenbar. Våra platser tillhör ett större internationellt sammanhang men här hemma är vi marginella.

Att institutionens ämnen i förstone buntades ihop, först som ”orientaliska språk” och sedermera som ”Asien-, Mellanöstern- och Turkietstudier” tycks också vara sammankopplat med en föreställning om de berörda språken, länderna och kulturerna som sammanbundna genom sitt utanförskap – för vad binder annars samman arabiskan mer med koreanskan än med spanskan, eller japansk litteratur med turkisk statsvetenskap mer än med engelsk litteratur?

Som ett uttryck för vårt ”annanskap” är vår institution geografiskt belägen i Kräftriket, ett naturskönt område längs Brunnsvikens strand med en i det närmaste total frånvaro av övriga humaniora – en större marginalisering men kanske också en större identifikation med våra udda platser. Med tiden ökade den postkolonialistiska medvetenheten om ”de andra” medan dessa ”andra” sedan länge hade betraktat oss som ”de andra” ur sina perspektiv. För oss var det ett förhållande som var alltigenom ömsesidigt och därmed även jämlikt, normalt och självklart.

Att världen har krympt har lett till att våra platser växt i betydelse, ekonomiskt, politiskt, medialt och kulturellt. Plötsligt var det inte längre antalet klassiska titlar som avgjorde kvaliteten på våra kurser utan efterfrågan uppstod på helt andra kunskaper, och studenterna lät sig inspireras av nymodigheter som media förmedlade.

I Melodifestivalen uppträder svenska artister som är starkt påverkade av japansk popmusik och barn och ungdomar tittar på anime och läser manga; ord som inte längre kursiveras utan numera betraktas som en del av det internationella språkbruket. Med ”Oppa Gangnam Style!” blev den sydkoreanske rapparen PSY en viral succé i sin smått komiska hästridningsdans 2012.

Det blev den första musikvideon som visats mer än två miljarder gånger på YouTube som en del av den koreanska vågen – Hallyu. På buss 50 på väg mot vårt Kräfterrike fladdrar *rihla sa'ida* förbi på informationskärmen – de arabiska orden för ”lycklig resa” skrivna med arabiska bokstäver. Arabiskan används dagligen i Sverige av modersmålstalare och utgör inte längre bara ett språk som är knutet till en plats utanför Sveriges gränser. När Peking fick lov att arrangera de olympiska spelen 2008 övertygades många om att kinesiskan skulle bli ett världsspråk och kanske till och med ersätta engelskan. Skolverket gjorde kinesiskan till ett formellt skolspråk 2014.

All entusiasm skapade en strid ström av studenter till våra ämnen, men hur har resan hit sett ut och hur ser det ut nu?

Studierna i våra ämnen inriktades i början på lingvistik och filologi, och de platser man sålunda engagerade sig i var de textuella platserna snarare än de geografiska eller kulturella, men gradvis tog andra behov och intressen över.

Intresset för Japan låg till en början i försök att förstå den kulturella bakgrunden till landets ekonomiska uppsving, det så kallade ”Japanska undret”. Längre studerades koreanska främst av personer med koreanskt ursprung, drivna av en önskan att söka sina rötter och studera sitt modersmål. År 1966 började Mao Zedong den stora proletära kulturrevolutionen och våra studenter ville undervisas i Maos texter. Det var genom dem man kunde göra sig gällande i samhällsdebatternas vågor.

När kommunistpartiet sedan Deng Xiaopings reformer helhjärtat omfamnat kapitalismen ökade kontakterna med Kina exponentiellt, inte minst student- och forskarutbytet, och landet blev det nya Eldorado där förmögenheter skulle skapas med svenska produkter och expertis. Vi fick vänner och kontaktnät i Kina. Avståndet försvann. Kina var nästan som oss. Kina var framtidens plats och av stor betydelse. Studenterna krävde kurser i affärskinesiska och försökte läsa företagsekonomi vid sidan om för att hinna dit så fort som möjligt.

Vågen av intresse för Japans industriella tillväxt under 1960- och 70-talen övergick i en kampsportsvåg, och efter 1980-talets

bubbliga ekonomi fick japansk populärkultur i form av J-pop, manga, anime, cosplay och kawaii-modet ett stort genomslag i Sverige. Nu blev platsen av betydelse det populärkulturella Japan, som för många studenter utgjort vägen till en djupare förståelse av landets samtida kultur och samhälle.

Populärkulturens inverkan på ämnesval märks kanske än mer inom koreanska där antalet sökande har ökat kraftigt. Korea har dessutom utvecklats till en brännpunkt i kärnvapenpolemiken och därmed en geopolitisk plats av betydelse för fler än oss, och även den ekonomiska expansionen kräver uppmärksamhet idag. Allt detta har lett till en omvärdering av vad som traditionellt studerats inom fältet. Hela Östasien, Japan, Kina och Korea utgör en ekonomisk, politisk och kulturell plats med en kritisk betydelse för hela världen. Denna mångsidiga dragningskraft – som stimulerar mängder av svenska ungdomar till vidare studier – har föranlett en bredare syn på våra ämnesområden, synlig bland annat i studenters val av uppsatsämnen. Hos oss byggs flervetenskapliga perspektiv på ett fundament av språkkunskaper, vilket möjliggör forskning ur källor på originalspråk.

Samma tendens ser man också tydligt inom det vidsträckta fält som institutionens andra huvudområde, Mellanösterns språk och kulturer, representerar. Historiskt sett uppstod ämnet arabiska i västvärlden som en del av studiet av de semitiska språken, främst ur ett intresse för Bibeln, men även för platser omgivna av en aura av mystik och spänning. Här sträcker sig dock studierna inte bara geografiskt från Nordafrikas västligaste punkt till Irak i öster utan även disciplinärt. Under 1980- och 90-talen var det svårt att ens få tag på arabiska böcker, för att inte tala om arabiska dagstidningar, men när ämnets fokus i början av 2000-talet vidgades till att också omfatta områdesstudier, har stora politiska händelser såsom Palestinafrågan, den arabiska våren och islamistisk terror engagerat och varit motiv för studier hos oss. De tidigare så avlägsna och exotiska platserna har på ett påtagligt sätt kommit nära och fått både språklig, kulturell, social och politisk betydelse.

Kort sagt är väl våra ämnen i mångt och mycket en avspeglning av den plats som ämnenas geografiska områden intar i det svenska samhället, och vår utveckling följer självfallet också det svenska samhällets syn på dessa områden och deras plats i samhällsdebatten. Vår institution utgör nog en ovanligt kosmopolitisk plats för fördjupande möten med stor betydelse.

Gunnar Linder (red), universitetslektor i japanska

Stina Jelbring, universitetslektor i japanska

Marja Kaikkonen, professor i sinologi

Eunah Kim, adjunkt i koreanska

Astrid Ottosson al-Bitar, universitetslektor i arabiska

Språkforskningens samhällsrelevans

Stockholm är Sveriges huvudstad. Svenska är, enligt Språklagen från 2009, Sveriges huvudspråk – det språk som bär upp det svenska samhället, som vi alla har gemensamt och använder hela dagarna. Kombinationen huvudstad och huvudspråk borde vara oslagbar. Man ser för sig de stora rubrikerna och de upphetsade inslagen i public services kulturprogram när en ny forskningsrapport om svenskan sänds ut, eller de ringlande köerna inför en disputation.

Nej, det ser vi inte. Den i skrivande stund (april 2019) senaste avhandlingen i svenska – eller nordiska språk som universitetsämnet heter – från Stockholms universitet är *Constructions of Language Competence*, framlagd den 14 september 2018. I den undersöker Maria Rydell vad som läggs i begreppet språkförmåga i undervisningen i svenska för invandrare: Vad testas när man testar? Vad anser invandrareleverna själva är god språkförmåga? En språkavhandling kunde väl knappast träffa mer rätt, mitt i valrörelsen. Jodå, den fick ett inslag i P1-programmet Språket, men den mediala eller politiska uppmärksamheten blev begränsad.

Det samma gäller den allra första avhandlingen i ämnet vid dåvarande Stockholms högskola, Isak Wallins *Om det grammatiska subjektet*, från 1936. Avhandlingens huvudfråga är visserligen politiskt oförarglig, men kunde angå var och en som försökt ta ut subjekt och predikat i folkskolans grammatikundervisning: vilken betydelse har egentligen satsdelen subjekt? Det är ju inte så enkelt som att subjektet är den som gör något.

”Avhandlingen mottogs väl. Men den räknas knappast som en klassiker.” – se där två meningar med föga aktivt subjekt.

Nej, man kan inte säga att språkforskningen vid Stockholms Universitet sedan 1919 ådragit sig ett livligt samhällsintresse. Beror det på samhället eller på forskningen? Och är det något att sörja över? De frågorna är ämnet för den här artikeln (som rymmer grava förenklingar, det ska sägas en gång för alla).

Jag börjar med samhället, närmare bestämt språksamhället, de språkliga villkoren i Sverige 1919–2019. De har sannerligen förändrats. Under periodens tre, fyra första årtionden var Sverige som allra mest enspråkigt, i alla fall i sin självbild. Det fanns ganska stora samisktalande och finsk- eller meänkielitalande minoriteter, men de skulle mer eller mindre tvingas in i svenskan. Kunskaperna i engelska tilltog inte i större skala förrän omkring 1970. Det enda språket som nästan alla kunde läsa och skriva bra var svenskan, även om flertalet hade yrken som bara i liten grad var skriftburna; skriften hörde till fritid och föreningsliv.

Det rådde stor enighet om hur det skriftspråket skulle se ut hos det ganska lilla skikt av akademiker, lärare, författare och ämbetsmän som satt på makten över skriftspråksnormen. De stora rättstavningsstriderna kring sekelskiftet 1900 klingade ut till 1919. Bara folkskollärarna slogs ännu några årtionden för judenligare stavning. Det stora tvisteämnet var verbens pluralformer: skulle man fortsätta att skilja på ”jag går” och ”vi gå” i skrift fast ingen sade så? Den moderna verbböjningen anses ha segrat definitivt när TT anslöt sig till den 1945 (Stockholms högskolas Humanistiska fakultet på den förlorande, konservativa sidan med professorn i nordiska språk Elias Wessén, historikern Nils Ahnlund och inte minst tyskprofessorn Erik Wellander som frontfigurer). Språkhistoriker vill ibland sätta gränsen för den moderna svenskan vid just 1945, därefter blir skriftspråket successivt vardagligare och mer talspråksnära, och det engelska inflytandet tilltar.

Men troligen är åren kring 1970 en viktigare gräns i det svenska språksamhällets historia. Då börjar invandringen bli så pass omfattande att inte ens den mest enögd kan se Sverige

som enspråkigt. Då börjar också engelskan att förändras från ett främmande språk till ett andraspråk, det vill säga ett språk man måste kunna lite grand för att klara vardagen. Och i både skrift och tal tar svenskan ytterligare några kliv i vardaglig riktning med du-reformer, kampanjer för enklare myndighetspråk, intimare tilltal i etermedier och mycket annat. Bakom forskjuttingarna ligger också ett arbetsliv där skriften spelar en allt större roll i allt fler yrken.

Den digitala revolutionen från och med 1990-talet får denna utveckling att accelerera ytterligare. Den underminerar också ordningen med en norm för korrekt skriftspråk som förmedlas genom språkvetare, svensklärare, förlag, tidningsredaktioner och ett fåtal public service-kanaler som dominerande etermedier. På nätet blir allas skriftspråk synligt, liksom allas åsikter om språk. ”Hen” hade inte etablerat sig utan Internet.

Under Humanistiska fakultetens första femtio år är alltså Sverige ett (skenbart) enspråkigt samhälle med ett skriftspråk som håller visst avstånd till folks vardag och styrs av ett litet överskikt. Under de andra femtio åren råder flerspråkighet och ständigt förändrade kommunikationsförhållanden för ett skriftspråk som en oupplöslig del av vår vardag.

Har språkforskningen följt samma spår? Så där, är mitt svar. Under de första femtio åren kan man se två linjer i Humanistiska fakultetens språkvetenskap. Synligast är den historiska: gamla ord, medeltida handskrifter, dialekter och ortnamn i historiskt perspektiv. Fakultetens professorer i svenska och främmande språk är mestadels specialister inom dessa områden, ofta mycket framstående. Det blir väldigt mycket fornspråk.

Men samtidigt driver yngre forskare, åtminstone sedan 1950-talet och gärna med professorernas uttryckliga välsignelse, en halvt underjordisk verksamhet där nya teorier prövas på samtida språk. Typiskt nog äger den stora förnyelsen rum utanför de gamla språkämnen. 1952 inrättas två nya avdelningar, Fonetiska forskningslaboratoriet och Fonetiska övningslaboratoriet; de ska på 1960-talet förvandlas till Institutionen för allmän språkvetenskap. Här sysslar man med experimentell

fonetik, de tidigaste formerna av datalingsvistik eller Chomskys teorier.

De nya teorierna har viss praktisk tillämpning. Alla som skulle läsa språk i Stockholm på 1960-talet – och det kunde vara 500–1000 studenter på en termin – fick börja med en kurs i förberedande fonetik under ledning av Claes Christian Elert, pionjär för språkvetenskaplig strukturalism i Sverige.

Men den samhälleliga betydelsen är ändå begränsad. De tidiga strukturalisterna sysslade med problem som hur man enklast skulle systematisera pluraländelserna i svenskan eller hur man teoretiskt beskriver ordningen mellan attributiva pronomen; vad är skillnaden mellan *dessa mina alla andra frågor och alla dessa andra mina frågor* ? Det var ett slags grundforskning som kunde bli alltför teoretisk för att utomstående skulle förstå poängen.

Letar man språkforskare vid Stockholms Högskola i tidningsdatabaser från 1900-talets mitt, är det andra namn än Elert och hans generationskamrater man först stöter på. I en klass för sig står tyskprofessorn Wellander, inte för sin forskning om betydelseutveckling i tyskan utan för den 800-sidiga handboken *Riktig svenska* (första upplaga 1939). Den var svenskans språkriktighetsbibel under flera årtionden. I dag är den föråldrad men kan ändå läsas för sina många fina analyser av samtida svenskt skriftspråk. Wellander byggde på ett jättematerial han själv samlat, men intressant nog räknades boken inte riktigt som forskning. Den var ju praktisk, och analyserna var varken historiska eller strukturalistiska.

En annan professor med medial genomslagskraft var runforskaren Sven B F Jansson. Att Run-Janne upptäckt och tolkat ännu en gammal runsten kunde bli förstasidesstoff. Ytterligare ett exempel är Carl-Ivar Stähle, professor i nordiska språk från 1950- till 70-tal. Han ägnade sig mycket åt ortnamn, medeltids- och 1600-talssvenska, och lite grand åt samtida stockholmska, men det var det senare som kom i tidningen.

I det enspråkiga Sverige blev alltså Humanistiska fakultetens språkforskare angelägna för allmänheten genom sina kunskaper

om språkriktighet, eller åtminstone underhållande med kulturhistoria om runor, dialekter och ortnamn.

Från och med 1970-talet förändras bilden – exakt gräns kan naturligtvis inte dras. Avgörande är att forskning om samtida språkbruk nu blir normalfallet i de flesta språkämnen, inte bara i allmän språkvetenskap. Därmed söker sig ämnet också ut i samhället. I början av 1970-talet blir till exempel Stockholm först i Sverige med barnspråksforskning – det finns inget direkt samband med samhällets utbyggnad av barnomsorgen, men samtidigtheten är sannolikt mer än en tillfällighet. På 1970-talet börjar också forskningen om dövspråk, där Brita Bergman så småningom, 1991, blir världens första professor. Forskningen om flerspråkighetens villkor får sin institutionella bas och kärna med tillkomsten av Centrum för tvåspråkighet 1988. Och datalingsvistik, som till en början kunde verka så teoretisk, vinner tillämpningar i program för talöverföring, textigenkänning, översättning, med mera. Under 2000-talet ser man en stark tillväxt i forskningen om skola och språkundervisning, i både svenska och andra språk.

Det nya språksamhället, efter 1970, ställde alltså nya krav på språkforskningen, och Humanistiska fakulteten kunde hyggligt tillgodose dem. I jämförelse med språkvetenskapen i till exempel Uppsala och Lund framstår nog Stockholm som mer samhällsorienterat. Det är svårt att säga i vad mån omsvängningarna drivs av inomvetenskapliga krafter eller av den ökade efterfrågan på användbara forskningsresultat. Likaså går det inte att avgöra om ställningen som huvudstadsuniversitet i sig skulle göra stockholmsk språkvetenskap mer samhällskänslig.

Men man kan notera att den allmänna, mediala bilden av en språkforskare har en tendens att släpa efter 50 år. Det är fortfarande mycket ord, namn, dialekter och språkriktighet när de stora medierna skriver eller talar om språk – tänk på Värsta språket eller se till exempel *Dagens Nyheters* språksida varje söndag!

Jag blir ibland irriterad över denna skevhet i den allmänna bilden av språkforskningen. Men möjligen ska jag inte sörja.

Tvåspråkigheten, språkdidaktiken, datalingvistiken eller analyserna av samtida brukstexter når nog centrala mottagargrupper på andra vägar. Ibland är det rent praktiska tillämpningar, men kritiska perspektiv får också plats. Maria Rydells avhandling lyftes snabbt fram på Skolverkets webbplats.

Debatten om humanioras undanskymda roll pågår ständigt. Jag kan hålla med om mycket. Samtidigt ser jag ändå mycket av stockholmsk språkvetenskap tränga in i samhället på olika vägar. Inte som roliga kulturhistoriska fakta eller som språkriktighet, utan mer grundläggande i SFI-undervisning, skolornas läsinlärning, tolkning och översättning, arbetet med bättre myndighetsspråk och åtskilligt annat. Huvudstadens språkforskning, om både huvudspråket och andra språk, håller sig gärna till huvudsaker.

Olle Josephson, professor emeritus i nordiska språk

Torgny Segerstedt och inrättandet av ämnet religionshistoria

Professuren i religionshistoria inrättades vid Stockholms högskolas filosofiska fakultet genom en anonym donation år 1913 och innehades först av Torgny Segerstedt (1876–1945). Segerstedt var en stridbar man som i dag kanske främst blir ihågkommen i sin egenskap av publicist och framsynt kritiker av den tyska nazismen. När Segerstedt tillträdde professuren i religionshistoria låg emellertid ett helt annat slags kontroverser i luften. Dessa handlade i synnerhet om det mera konservativa religionsstudiets kristet konfessionella perspektiv, vilket fortfarande var helt dominerande vid de teologiska fakulteterna i Uppsala och Lund.

Segerstedt hade tio år tidigare (1903) försvarat doktorsavhandlingen *Till frågan om polyteismens uppkomst* vid den teologiska fakulteten i Uppsala. Trots sina erkända vetenskapliga kvaliteter, fick den inte det högsta akademiska betyg som automatiskt skulle ha gjort Segerstedt till docent vid teologisk fakultet. Det uttalade skälet var att avhandlingen saknade ”en kristligt teologisk grundval”. Segerstedt försökte sig då i stället på en karriär vid Lunds universitet, men kom även där att motarbetas av de konservativa teologerna. Dessa omständigheter förklarar varför donationsprofessuren vid Stockholms högskola – vilken tydligen var särskilt avsedd just för Segerstedt – kom att inrättas vid en filosofisk (snarare än teologisk) fakultet, eftersom den därmed kunde anses oavhängig universitetsteologin och andra konfessionella intressen.

Professurens inrättande kan betraktas som anmärkningsvärt tidigt även i ett internationellt sammanhang. Här utpekades ofta inrättandet av sektionen för religionsvetenskap (*sciences religieuses*) vid *École pratique des Hautes Études* i Paris år 1886 som ett mönsterbildande exempel för den successiva framväxten av moderna religionsvetenskapliga forskningsmiljöer i länder som Holland, Tyskland och Storbritannien.

I styrelseprotokollet från fakultetens överläggningar 1913 berörs just behovet av ett konfessionsneutralt studium av religion, vilket främst ska inrikta sig mot ”de religiösa riternas och föreställningarnas gradvis skeende omgestaltningar”. Ämnet kunde alltså, för första gången vid ett svenskt lärosäte, likställas med andra humanistiska discipliner, såsom språkvetenskap och jämförande fornvetenskap, vilka vid denna tid inriktades helt mot det historiskt jämförande studiet av den mänskliga kulturens uttrycksformer.

Idag tas denna utgångspunkt för givet i de flesta akademiska miljöer. Religiösa riter och föreställningar anses inte längre ha någon särställning i förhållande till hur andra mänskliga kulturyttringar (vare sig de kallas konstnärliga, litterära eller musikaliska) låter sig historiseras och jämföras utan något särskilt andligt bemyndigande. En god bit in på det förra seklet var denna åsikt emellertid fortfarande kontroversiell i den svenska universitetsvärlden.

Peter Jackson Rova, professor i religionshistoria

Ämnesdidaktik – ett nytt ämne i fakultetens 100-åriga verksamhet

Humanistiska fakulteten fick i och med integreringen av lärarutbildningarna i universitetet 2008 ansvaret för ett nytt ämne att förvalta och utveckla, nämligen ämnesdidaktik. Ämnesdidaktik kan ses som den professionella basen för lärares yrkesutövande när det gäller elevers kunskapsutveckling.

I Sverige är ämnesdidaktik (och didaktik) ett relativt nytt ämne medan det i våra grannländer Danmark och Finland, Norge har funnits betydligt längre. Ämnesdidaktik förstås av många som ämne + didaktik, där didaktik för många lite diffust uppfattas handla om hur lärare på bästa sätt kan förmedla ett vetenskapligt ämneskunnande i till exempel historia till en grupp elever. Initialt var också detta den gängse definitionen, men ämnesdidaktik är mycket mera än så. Idag innefattas även frågor om hur ett ämnesinnehåll tar form i klassrummet avseende för vem (elevgrupp) och i samband med vad (kontext). Just intresset för hur ett ämnesinnehåll tar form i klassrummet med eleven som en aktör i en kunskapande process har, genom det som till exempel professor Tomas Englund talar om som *den kommunikativa vändningen*, förändrat ämnesdidaktikens utveckling. Elever ses inte längre som enbart mottagare av en välplanerad undervisning där läraren förmedlar fakta, begrepp och modeller.

Vad betyder det då att vi idag har ämnesdidaktik som ett eget kunskapsområde inom Humanistiska fakulteten? Humanistiska fakulteten har under sina hundra år bedrivit akademisk (disciplinär) forskning inom exempelvis historia och religion vilket i

sin tur har stor betydelse för skolämnena historia och religionskunskap. Det som formar och identifierar ett universitetsämne, som till exempel historia, är till vissa delar något annat än det som formar och definierar skolämnet historia. Vidare är akademiska forskningsfrågor och uppdrag något annat än skolundervisningens forskningsfrågor och uppdrag. Mycket av den forskning som bedrivs inom olika akademiska ämnen bidrar till den faktabas som skolämnena och lärare behöver. Skolämnena är dock inte förenkla versioner av akademiska ämnen. De akademiska kunskaperna måste därför transformeras eller, som den framstående franska ämnesdidaktiska forskaren professor Guy Brousseau säger, de behöver genomgå en *didaktisk transposition* för att fungera som skolämne. Ämnesdidaktiska forskare ställer många gånger frågor i relation till ett akademiskt ämne som den disciplinärt ämneskunnige tar förgivet. En historiker har till exempel ett välutvecklat historiemedvetande men om skolans uppdrag är att utveckla elevernas historiemedvetande så behöver frågor också ställas om hur ett sådant medvetande utvecklas. Den akademisk ämneskunnige är därtill sällan helt medveten om vad allt i hans utbildning, arbete och forskning som bidragit till detta kunnande. Den akademiskt kunnige ställer särskilda frågor som är specifika för hans disciplin. Vidare använder och kombinerar den akademiskt kunnige fakta och begrepp på särskilda sätt, värderar källor och data på särskilda sätt och så vidare.

Den ämnesdidaktisk kunnige läraren har självfallet kunskaper i sitt ämne – det utgör grunden för innehållet i undervisningen – men därtill behöver läraren ha djupgående kunskap om vad ett specifikt ämneskunnande innefattar, det vill säga vad det är en ämneskunnig kan men också hur kan ett sådant kunnande utvecklas. Det handlar med andra ord om att ha kunskaper om kunnandets innebörder så som humanistiska fakultetens egen professor emerita Ingrid Carlgren säger. Inom den ämnesdidaktiska forskningen är detta frågor som har väckt allt större intresse under senare år. Den ämnesdidaktisk kunnige läraren behöver dessutom ha kunskaper om vad som utgör tecken på att eleverna

håller på att utveckla det eftersträvade kunnandet. Att identifiera tecken på kunskapsutveckling är avgörande för undervisningens bedömningsaspekter men också för att lärare systematiskt ska kunna utveckla undervisningen. Inom varje skolämne finns det också aspekter som kan vara speciellt svåra för eleverna att tillägna sig – tidsuppfattning i historieundervisningen för de yngre eleverna är exempel på en sådan aspekt. För att kunna identifiera och förebygga problem i elevernas läroprocesser behöver läraren således också ha kunskaper om vad som kan utgöra hinder och utmaningar för kunskapsutvecklingen. Till ämnesdidaktiskt kunnande hör också att designa undervisningspraktiker där utvalda innehåll, vanligen i form av fakta, begrepp och teorier, behandlas på ett sådant sätt att eleverna blir delaktiga i ämnesspecifika sätt att tala och skriva och att de utvecklar en förståelse för ämnesspecifika normer, regler och värderingar.

Samtidigt ska exempelvis grundskolan inte utbilda historiker utan det ämnesspecifika kunnandet förväntas snarare vara av bildande karaktär, så kallad medborgarbildning. Ämnesundervisningen i skolan ska förstås gärna väcka intresse och nyfikenhet som kan leda till framtida ämnesstudier. Det går således att se våra framtida studenter som ett resultat av en skolgång med ämnesdidaktiskt skickliga lärare.

Ämnesdidaktisk forskning är i flera av skolans ämnen ännu svagt utvecklad vilket öppnar upp för ett behov av att stärka samverkan mellan olika ämnesinstitutioner och lärarutbildningsinstitutionerna. Som representant för en av de två lärarutbildningsinstitutionerna inom Humanistiska fakulteten ser jag sammantaget fram emot att ämnesdidaktiska frågor får en allt tydligare plats i olika sammanhang så här dryga tio år efter att lärarutbildningarna blev en del av Stockholms universitet.

Inger Eriksson, professor i pedagogik med inriktning mot lärande och läroplansteori

TVÅ DECENNIER AV ARKEOGENETIK

Hösten 2017 ringde telefonen på Maja Krzewinskas kontor; det var ett filmbolag som ville komma och spela in en dokumentär om krigarkvinnan från Birka. Några dagar tidigare hade Charlotte Hedenstierna-Jonson lett en arkeogenetisk publicering av en biologisk könsbestämning för en individ påträffad i en vikingatida vapengrav från Björkö (Bj581). Graven, som var utgrävd 1878 av Hjalmar Stolpe och hans arkeologer, innehöll en exceptionell vikingatida vapenutrustning, allt som en vikingatida krigare på elitnivå behövde och inte mycket mer. Den genetiska analysen var enkel, fanns där en Y-kromosom eller var där två X-kromosomer? Och resultatet var egentligen inte ens nytt, då en osteologisk undersökning tidigare hade visat att den gravlagda var en kvinna. Icke desto mindre var telefonsamtalet bara ett av många vi fick i samband med studien. Säkerställandet av en kvinna i en av de mest spektakulära vikingatida vapengravarna gjorde publikationen till en av de mest lästa arkeologiska texterna någonsin. Det extrema intresset för det här resultatet hänger förmodligen ihop med två specifika detaljer. Den ena är att graven under mer än ett århundrade har använts som ett typexempel på en manlig vikingatida krigare, fastän morfologin indikerar att det var en kvinna. Vapenutrustningen förblindade oss i ett helt århundrade. Den andra är att den öppnade en viktig del av det vikingatida samhället för båda könen. Det är svårt att se graven som något annat än en krigargrav. Graven innehöll en krigarutrustning av mycket hög kvalitet, den är belägen bland andra vapengravar, och belägen precis utanför resterna av en garnison i

vilken stora mängder vapen har hittats. Men just den här studien är egentligen bara ett exempel på när arkeogenetiskt arbete på institutionen för arkeologi och antikens kultur har sporrat till att tänka i nya banor.

Institutionen för arkeologi och antikens kultur vid Stockholms universitet är unik i att den så länge och så konsekvent har varit en så tongivande del i utvecklingen av arkeogenetiken. Ingen annan forskningsinstitution i världen kan hävda att den funnits med i forskningsfronten i varje del av det här fältet under två fulla decennier. Fältet tog sitt avstamp i de tidiga genetiska studierna på Neanderthalare och tillika i de tidiga genetiska studierna av domesticeringsprocesserna för olika djur. Här var stockholmsarkeologerna med både genom att publicera den andra Neanderthal-DNA-sekvensen, från ett litet barn hittat i Mezmaiskaya i Kaukasien, och med DNA-sekvenser från järnåldershästar från Gotland och Öland. Efter det följer en rad med metodologiska undersökningar och arkeogenetiska undersökningar på olika tamdjur. Det som emellertid alltid stod högst på arkeogenetikens önskelista var att kunna analysera gammalt DNA från människor, till exempel för att kunna undersöka huruvida jordbruket spreds med eller utan migration, det vill säga hur Neolitiseringsen gick till. I en serie av artiklar publicerade mellan 2009 och 2016 löste stockholmsarkeologerna den här frågan tillsammans med kollegor från andra universitet. Och just nu är vi engagerade i att ta nästa steg, att arbeta med arkeogenetik bortom demografin, men närmare de regionala och lokala sociala kontexterna. Därför arbetar vi med studier som den om krigarkvinnan från Björkö, och nusenast med familjestrukturer i megalitgravar från bondestenåldern.

Det är intressant att titta närmare på vårt arbete med neolitiseringsen. Den konventionella synen på jordbrukets spridning fram till för mindre än ett decennium sedan var att den skedde utan migration, att det bara var idéerna och innovationerna som spreds. Första gången vi utmanade den här synen med arkeogenetiska forskningsresultat var 2009, när vi visade att en strikt kontinuitet från tiden före neolitiseringsen inte var sannolik.

När vi introducerade en helt ny typ av källmaterial (genetik) för svensk arkeologi och bad fältet att helt tänka om beträffande en viktig förhistorisk process, möttes vi naturligtvis både av kritik och intresse. Den intensiva diskussionen som följde blev startskottet för en acceleration av vårt engagemang i den här frågan, och 2012 kunde vi tillsammans med kollegor från andra universitet visa att vi inom den neolitiska stenåldern kunde urskilja grupper som bar på olika genetisk variation. Under åren som följde mejslade vi ut detaljerna, inte minst med hjälp av ett stort arkeologiskt engagemang i våra genetiska studier. I dag, när vi på allvar börjar arbeta med arkeologin bakom den storskaliga demografin, är vi övertygade om att vi har en lika spännande tid framför oss som vi har bakom oss.

Men det är också viktigt att vara medveten om begränsningarna. Biologin är viktig, till exempel vilket biologiskt kön man har och om man kan dricka mjölk utan att få ont i magen påverkar naturligtvis hur man ser sig själv och hur andra ser en. Men vilken andel gener man bär med sig till exempel från steppen och huruvida man har en mitokondrie från östra eller västra Europa har väldigt lite att göra med den sociala identiteten. Vi är dock övertygade om att arkeogenetiken har mycket att tillföra den arkeologiska forskningen, även om den aldrig kommer kunna hävda betydelse för förståelsen av sociala identiteter.

Anders Götherström, professor i arkeologi

Matens filosofi – en kurs i praktisk filosofi och att förändra världen

Karl Marx (1818–1883) skriver i *Teser om Feuerbach*: ”Filosoferna har bara *tolkat* världen på en rad olika sätt, men det gäller att *förändra* den”. Naturligtvis tänker han här på sin omedelbara samtid, eftersom det är uppenbart ur ett större historiskt perspektiv att filosofin har förändrat världen. Marx tänker sig nog också att det krävs något mer än bara en idé för att förändra världen. Det krävs ett politiskt engagemang och en aktivism som går utöver den verksamhet som filosofer vanligtvis ägnar sig åt. Filosoferna måste bli aktivister om deras idéer skall förändra världen. Marx visade här vägen och försökte leva upp till sin tes, även om han kanske inte förändrade världen till det bättre.

Dagens analytiska filosofi ses ofta som världsfrånvärd och för upptagen av detaljer och logiska spetsfundigheter för att säga något som tilltalar och berör vanliga människor. Den har heller inte ambitionen att förändra världen utan just att förstå den. I den bemärkelsen är den lik Marx samtida filosofi och även dagens naturvetenskap. Dess ambitioner är främst teoretiska och inte praktiska, vilket gäller även vad vi i Sverige kallar praktisk filosofi. Inte heller den syftar till att förändra världen utan till att förstå den.

En annan typ av filosofi hittar vi om vi går tillbaka till antikgrekisk filosofi; framför allt till den hellenistiska filosofin under den tid som kommer efter de stora grekiska filosoferna Platon och Aristoteles. Det är den period under antiken som sträcker sig från Alexander den Stores död, år 323 f.Kr., till framväxten

av Romarriket år 31 f.Kr. Flera av de filosofiska skolorna som var viktiga under den tiden, som de stoiska, epikureiska och skeptiska skolorna, var praktiskt inriktade, det vill säga. deras syfte var framförallt att tala om hur människor skall leva ett bättre liv och hur de skall bli lyckliga. Både de epikureiska och skeptiska skolorna syftade ytterst till vad på grekiska kallades "ataraxia", vilket betyder något i stil med "lugn" eller "sinnesfrid". De har alltså som syfte att förändra människors liv och på så sätt också förändra världen eller snarare det sätt på vilket dessa människor verkar i världen.

Dagens västerländska samhälle påminner en del om det hellenistiska. Precis som då går vi nu mot en osäker tid efter en period av ohämmad framgång och rikedom. Den grekiska kulturen hade spritt sig ända till det vi nu kallar Indien och grekiskan hade blivit *lingua franca*. Gradvis bröts den kulturen ned. Filosofin fortsatte att floras men den bytte delvis perspektiv och blev mer inriktad på människan och hennes plats i världen. Naturen kom i andra hand och människans lycka och praktiska handlande i första hand. Även vi har ett stort behov av en praktiskt lagd filosofi; en filosofi som ger oss konkreta riktlinjer för hur vi skall leva och som kan guida oss till en bättre värld. Människan står inför den största utmaning hon haft. De klimatförändringar som vi själva har orsakat hotar vår överlevnad samtidigt som vi lider av en kollektiv oförmåga att göra något åt det. Istället skapar vår växande insikt en omfattande ångest. Vi måste förstå den men också förmå oss själva att ändra vårt beteende. Vi behöver ges redskap att se och hantera världen och vår situation på ett nytt sätt. Vi behöver helt enkelt en praktisk filosofi.

Det är utifrån ett sådant perspektiv som jag under en tioårsperiod har undervisat en kurs i matens filosofi. Den syftar till att ge studenter verktyg att både förstå världen och att förändra den. Kursen tar fasta på studenternas egna personliga värderingar och tittar närmare på vad som styr hens val av mat, det vill säga vilka värderingar ligger bakom de matval som hen gör i livsmedelsbutikerna eller på restaurangen. Kursen fortsätter med att titta

närmare på dessa värderingar och sätta dem i ett större sammanhang samt att introducera nya värderingar som studenterna kanske inte tänkt på eller varit oförmögna att tidigare inkorporera i sitt tänkande och i sina handlingar.

Min inspiration kommer dock inte från de hellenistiska filosoferna utan från Sokrates. För att förstå hur han såg på filosofi måste man vända sig till Platons dialog Sokrates försvarstal. Dialogen handlar om rättegången mot Sokrates. Han stod anklagad av den atenska staten för att ha misslett ungdomen och skapat oro. I sitt försvarstal förklarar han vad filosofi är enligt honom och vilken relation det har till det praktiska livet. Filosofi involverar framförallt fyra saker: intellektuell ödmjukhet, ett ifrågasättande av våra vanor, en hängivenhet till sanning och en tro på förnuftet.

Oraklet i Delphi hävdade att Sokrates var den visaste i Grekland. Sokrates förnekade detta, men påpekade att det fanns en sak, kanske en slags visdom, som han hade som många andra inte hade, nämligen en medvetenhet om sin egen okunskap. De ord som Platon använder för att uttrycka Sokrates intellektuella ödmjukhet är att "han visste att han ingenting visste".

Enligt denna filosofi skall vi också ifrågasätta våra vanor. Målsättningen med de så kallade sokratiska dialogerna, som är en slags interrogativ undersökning, är att uppnå själv-kunskap. Det når man genom att mentalt plocka isär det som man tror sig veta och uppenbara sina illusioner om verkligheten samt missuppfattningar om ens egen självuppfattning.

Vad menas med att vara hängiven sanningen? Sokrates är bland annat berömd för att sagt att "det oreflekterade livet är inte värt att leva." I *Sokrates försvarstal* får vi veta att Sokrates döms till döden, men att han erbjuder nåd om han ångrar sig och ber om förlåtelse. Han väljer att dö hellre än att överge sin filosofi. Han är trogen sanningen och det filosofiska livet.

Sokrates är lika övertygad om förnuftets betydelse som han är om sanningens. Trots att världen runtomkring honom håller på att falla samman och han hotas av dödsstraff vägrar han ge upp förnuftet. Försvarstalet är ett kraftfullt försvar av förnuftet.

Platons porträtt av Sokrates har blivit en modell för filosofen och för filosofin. Dagens människor ställs dock normalt inte för det val som Sokrates stod inför nämligen filosofin eller döden, men alla ställs vi dagligen inför val där vi måste väga vad som är bekvämt och bekant mot vår hängivenhet till sanningen och förnuftet. Det är dessa val som bestämmer om vi kan kalla vårt liv filosofiskt eller inte.

Detta är vad jag lägger in i matens filosofi, det vill säga en hängivenhet till ett reflekterat liv i relation till våra matval. Att vara en filosofisk foodie, som jag kallar det, är att undersöka sina vanor och besluta att leva ett liv efter vissa globala värderingar. Jag eftersträvar till exempel att med mina matval inte bidra till brott mot mänskliga rättigheter, till orättvisor och en ohållbar värld. Sådana val förändrar inte bara ens eget liv utan också världen. En idé som får praktisk tillämpning genom en filosofikurs kan kanske på sikt förändra en värld i stort behov av förändring.

Henrik Lagerlund, professor i teoretisk filosofi

Filmhuset – filminstitut och universitet under samma tak

”Inget vanligt jävla hus”. Så löd Harry Scheins typiskt tillspetsade, numera legendariska vision för bygget av Filmhuset i Stockholm. Idén var att skapa ett hus som förenade praktik och teori, att inrätta ett filminstitut med cinematek och bibliotek, men också med filmateljéer i huset för inspelning av kvalitetsfilm, därtill med plats för universitetets nya filmvetenskapliga verksamhet, som inletts i blygsam skala i tillfälliga lokaler på Linnégatan. Ingen kunde ha varit bättre skickad att förverkliga Scheins vision än arkitekten Peter Celsing. Han visade stor uppfinningsrikedom, bland annat genom trapphusen som designats för att se ut som en filmremsa som fritt släppts ut, eller i fasaden som vetter mot försvarshögkvarteret, där direktivet löd att inga fönster fick finnas, och där Celsing då istället prydde husets kortsida med ett jättelikt öga – en ironisk blinkning gentemot förbudet, men samtidigt en hänvisning till ögats centrala roll som metonymi för filmkamerans blick.

Även Drottningholms teatermuseum (DTM) inrymdes i Filmhuset, liksom den därmed nära förbundna verksamheten i ämnet teatervetenskap, som då var del i en gemensam institution för teater- och filmvetenskap vid Stockholms universitet. Då DTM 2002 flyttade ut, samtidigt som teater- och filmämnen kommit att utvecklas i olika riktning, valde även teatervetenskapen att flytta till Frescati, först i samarbete med musikvetenskapen och numera inom ramen för den större Institutionen för kultur och estetik.

Rune Waldekranz, som var filmskribent och erfaren filmproducent för Sandrews, förkroppsligade själv visionen om att förena praktik och teori och blev 1970 den förste innehavaren av den nya professuren i filmvetenskap. Han efterträddes vid sin pensionering 1978 av den namnkunnige filmkritikern Leif Furhammar, som 1990 valde att lämna professuren och återgå till sin kritiker-gärning. Efter en rad vikariat återbesattes professuren 1992 med den förste ordinarie innehavaren med gängse forskarbakgrund, Lundadocenten Jan Olsson. Med Olssons tillträde följde en stark expansion för filmvetenskapen som akademiskt ämne. Efter att utan framgång inom fakulteten ha försökt driva frågan om möjligheten att expandera ämnet i samband med filmmediets hundraårsjubileum 1995 skrev han direkt till utbildningsministern, då Carl Tham, och vann gehör: filmvetenskapen tilldelades i hundraårspresent medel för en ytterligare professur i ämnet. Olsson beslöt då att medlen initialt, under en femårsperiod, skulle användas för två syften: dels för att finansiera ett antal framstående internationella gästprofessorer som under kortare eller längre tid vistades vid institutionen för att vitalisera verksamheten, dels för att anta ett större antal doktorander än vad det relativt nyinrättade ämnet kunde finansiera. Modellen med ledande internationella forskare som gav nya doktorandgrupper direktkontakt med forskningsfronten visade sig mycket framgångsrik och lade grunden för en stark tillväxt för ämnet där internationella rekryteringar, inte minst av postdoktorer och doktorander, blev praxis.

Att det varit så lätt att locka framstående internationella forskare har i hög grad berott på institutionens lokalisering till Filmhuset. För filmvetenskapen som ämne utgör detta en enastående resurs, även i internationell jämförelse. Här finns tillgång till all nödvändig forskningsinfrastruktur i en och samma byggnad. Svenska Filminstitutets filmarkiv finns i huset, och därtill ett forskningsbibliotek med ett betydande skriftligt filmarkiv; vidare biografer som på ett historiskt korrekt sätt kan visa samtliga filmformat, samt slutligen också möjligheten till detaljstudium av film i betraktningbord. I början av 2010-talet

diskuterades huruvida verksamheten borde flytta till Frescati. Enligt den internationella filmarkivfederationen FIAF:s krav får dock inget historiskt arkiverat filmmaterial visas utanför Filmhuset, vilket gjorde att planerna skrotades. Närheten till infrastruktur i Filmhusets unika miljö för både studenter och forskare har varit en stark framgångsfaktor för ämnet vid Stockholms universitet. Att läsa film är populärt bland studenterna, och filmvetenskap har under en rad år varit ett av fakultetens ledande forskningsområden. Ämnet är idag del av den större Institutionen för mediestudier, som bedriver film- och modevetenskap i Filmhuset, medan journalistik, medier och kommunikation är förlagda till Garnisonen.

Under åren i Filmhuset har universitetets aktiva samverkan med Svenska Filminstitutet bestått och utvecklats, exempelvis kring restaureringar av filmer, serier på cinemateket, samarbeten kring bibliotek och arkiv, föreläsningar och skrifter. Ateljéerna i huset drivs däremot inte längre av Svenska Filminstitutet, utan av andra film- och mediebolag som hyrt in sig i lokalerna. Men fortfarande förenas praktik och teori i huset, och byggnaden förkroppsligar alltså Scheins vision – inget vanligt jävla hus!

Bo Florin, FD, docent i filmvetenskap

Här och där: För en humanistisk journalistisk geografi i globaliseringens och klimatförändringarnas tid

Medier ger oss möjlighet att befinna oss på flera platser samtidigt. Vi kan vara *här* – med tidningen vid vårt frukostbord, i vår soffa framför TV:n, vid vårt skrivbord med nyheter och underhållning på datorn – och på en och samma gång *där*, i det smältande Arktis, det krympande Amazonas, det brinnande, torkande Australien eller varhelst den medierade kommunikationen placerar oss. På detta sätt både skildrar och skapar medier en närmast gränslös värld.

Samtidigt upprätthåller ofta medielogik, nyhetsvärdering och genremarkörer skillnader mellan här och där. Medielogiken tillspetsar, förenklar och polariserar. Här och där blir ofta framställda som diametralt olika platser. Nyhetsvärderingen värderar det närmare högre än det som befinner sig långt bort, men det som är långt bort kan få komma med om det till exempel kan porträtteras som tillräckligt avvikande eller exotiskt. Genremarkörer indikerar att vi ska skilja på det som är ”inrikes” och ”utrikes” inom journalistiken; de behandlas på olika sidor i tidningen och förutsätts alltså *vara* olika. Var något hänt utgör i detta fall kriteriet för placeringen i tidningen eller i nyhetssändningen. Vad som har hänt spelar i sammanhanget mindre roll.

I detta spänningsfält mellan gränsoverskridande och gränstragande möter vi världen i medierna. I detta spänningsfält mellan gränsoverskridande och gränstragande möter vi *människor* från olika delar av världen i medierna. Medier har på detta sätt

stor betydelse för sådant som humaniora ägnar sig åt; hur vi förstår olika kulturer och hur de samspelar, hur vi förstår människan som kulturell varelse, hur vi förstår människan och de fotspår hon lämnar efter sig. Mediernas fantastiska möjligheter och stora utmaningar är därför också humanioras fantastiska möjligheter och stora utmaningar.

Oftast – förhoppningsvis – transporterar humaniora oss fritt och frimodigt i tid och rum, via texter, bilder, berättelser, kunskap, bildning. Humaniora rör sig dynamiskt i hermeneutiska cirklar snarare än inom och mellan positivistiska fyrkantsfack. Samtidigt gränsdrar vi även inom humaniora. Vi kan råka tilllämpa så kallad metodologisk nationalism då vi ibland opåkallat ger vår egen nation företräde, då vi väljer och tolkar vårt material utifrån inte helt motiverade fokus på hemnationen eller på betydelsen av nationen som idé för de företeelser eller processer vi studerar. Andra idéer, andra geografiska skalor, andra faktorer, kan ju ibland ha större betydelse. Vi behöver vara uppmärksamma på detta.

I medierna ger ofta medielogiken, nyhetsvärderingen och genreindelningen nationen företräde. Medielogiken är också en slags nationslogik där förståelsen av världen som a priori uppdelad i nationer ofta genomsyrar de tillspetsningar, förenklingar och polariseringar som förekommer. Nyhetsvärderingens tendens att ge företräde till vissa delar av världen är starkt kopplad till en mental karta som understryker nationsgränserna, som fyller i dem så de blir breda och framträdande. Genreindelningen av inrikes och utrikes bygger helt på idén om det nationella, vilken i utrikessektionen är integrerad i det *inter*-nationella. Det heter ju *inrikes* och *utrikes*. Därmed är det inte så konstigt att medier traditionellt ofta haft svårt att greppa och uttrycka det transnationella, det som går bortom nationen, det som inkluderar platser och områden inom flera nationer utan att sätta in dem i en inter-nationell förståelseram.

Ett område där det är särskilt angeläget att ta sig an den transnationella utmaningen är medierapportering om klimatförändringar; klimatförändringar känner inga nationsgränser.

Det har samtidigt utgjort ett område där det varit särskilt svårt att nå fram med kunskap på ett sätt som leder till handling. Till viss del hänger dessa två förhållanden ihop. Förhållandet till nationslogiken å ena sidan och skapandet av kunskap som kan leda till handling å den andra. När det gäller klimatförändringar – och de flesta andra fenomen som är globala – så bör de betraktas utifrån flera olika geografiska skalor samtidigt. De är lokala, nationella, internationella, transnationella och globala på en och samma gång. Klimatförändringar slår olika lokalt inom länder; temperaturen i norra Sverige beräknas till exempel öka mycket mer än i södra Sverige och samma sak gäller för norra Norge, Finland och Ryssland. Tillsammans bildar dessa nordliga landsändar ett transnationellt område där också ett transnationellt urfolk lever. Där finns gemensamma, sant transnationella effekter och erfarenheter, som inte kan förklaras enbart utifrån de enskilda nationella sammanhangen eller de internationella relationerna mellan Sverige, Norge, Finland och Ryssland. Samtidigt har förstås det nationella och det internationella betydelse i klimatpolitiken.

I nationslogiska medier blir de geografiska skalornas komplexitet i relation till klimatförändringarna ofta en svårighet. Men de kan också ses som en möjlighet. De kan hjälpa oss att se världen genom andra glasögon, också när det gäller medie-rapportering om andra ämnen. För naturen och kulturen och människorna är ju inte egentligen uppdelade av nationsgränser annat än i politisk-administrativ betydelse, samt i vårt inlärdasätt att se på saker. De geografiska skalornas komplexitet när det gäller klimatförändringarna kan därför hjälpa oss med en bredare förståelse av världen. I slutändan erbjuder de faktiskt därmed till och med en lösning på hur vi ska kunna ta oss från kunskap till handling. Vår benägenhet att agera på sätt som värnar om miljön och som tar hänsyn till miljö rättvisa är nämligen kopplad till hur vi ser på världen och hur människor i olika delar av världen hänger ihop. Om vi ser människor från olika delar av världen som sammankopplade av sin gemensamma mänsklighet, oberoende av nationsgränser och kulturer, så är

det mycket mer troligt att vi kommer att handla på sätt som främjar miljön och som dessutom gör det på ett rättvist sätt. Detta är inte önsketänkande eller explorativt resonerande, utan bygger på resultat från den världsomspännande undersökningen *World Value Survey*, som är representativ för cirka nittio procent av världens befolkning. Att koppla samman olika geografiska skalor kan alltså främja miljön; lokal aktion för miljö rättvisa hänger samman med global, icke-nationalistisk, uppfattning av världen och människan.

Det finns dock olika sätt att koppla samman geografiska skalor. Två angreppssätt som är viktiga att fundera över när det gäller klimatförändringar och den påtvingade klimatmigration som ständigt ökar i förändringarnas spår är de *skalöverskridande* och de *skalintegrerande*. Ett skalöverskridande angreppssätt inkluderar minst två olika geografiska skalor, exempelvis den lokala och den globala, och rör sig från den ena till den andra. Ofta utgör den lokala skalan i medierapportering om klimatförändringar och om klimatmigration på detta sätt en avstampningsplats som tar oss till den globala skalan, vilket i dessa fall verkar utgöra vårt egentliga intresse och det egentliga målet för vår färd i berättelserna om världen. Hur kan problem på en lokal plats – där öar sjunker i havet, orkaner sveper fram, snön smälter eller skogarna brinner – hjälpa oss att rädda andra delar av världen, frågas det här. Ett skalintegrerande angreppssätt hanterar istället både det lokala och det globala – eller till exempel det lokala och det nationella – som intressanta i sig och använder inte de lokala problemen med sjunkande öar, drabbande orkaner, smältande snö eller brinnande skogar främst som avstampningsplats för att ta sig vidare till att fundera på hur andra delar av världen kan räddas. Det skalintegrerande perspektivet lämnar inte en plats bakom sig, utnyttjar inte en skala, för att ta sig till en annan som ges företräde, utan mäktar med att hålla två skalor i huvudet samtidigt och att bry sig om de lokala katastroferna lika mycket som de globala implikationer de kan ha. Därmed är det skalintegrerande perspektivet på världen mer i linje med jämlikhet och rättvisa. Skalöverskridande angrepps-

sätt är som att byta från läsglasögon till vanliga glasögon när en lyfter blicken från en nivå till en annan, medan skalintegrerande angreppssätt är som att ha progressiva glas. Ingen nivå blir då prioriterad över en annan, skalorna glider ihop och en kan röra sig fram och tillbaka mellan dem på ett hermeneutiskt, humanistiskt sätt. Humaniora kan alltså förknippas med progressiva glas. En humanistisk geografi är mer gränslös och dynamisk än en icke-humanistisk geografi, men humaniora kan, liksom medierna, förstås fortfarande bli mer progressiv.

Humaniora handlar om hur vi förstår de fotspår vi människor lämnar efter oss. En mer humanistisk geografi tillämpad i mediernas förståelse av världen, och av hur olika delar av den hänger ihop, kan därmed bidra till fördjupad förståelse av de ekologiska fotavtryck, de klimatavtryck, vi lämnar efter oss. Samtidigt kan både humaniora och medier fortsätta att transportera oss till avlägsna platser i en tid då vi vill undvika att resa med flyg för miljöns skull. Medier och humaniora kan fungera som en flygande matta för oss. På gott och ont. De kan råka bli en del av en exotiserande, orientalistisk historia, eller utgöra en magisk möjlighet till rörelse – geografisk och intellektuell. De kan sammantaget bidra till att konstituera en outhärlig humanistisk journalistisk geografi i globaliseringens och klimatförändringarnas tid.

Anna Roosvall, professor i medie- och kommunikationsvetenskap

Akademiker i media – en art på reträtt

”Om man har en avslutad akademisk examen är man förmodligen ingen bra journalist” sade en gång – kanske på skämt – radiochefen Ove Joanson (f 1947). Hans egen karriär var beviset. Under studietiden skrev han artiklar för Gefle Dagblad. De var så bra att han blev anställd och snart en av de mäktigaste i Media-sverige – utan någon examen.

Men många akademiker har tidigare verkat i media. Vad har hänt?

Torgny Segerstedt (1876–1945) – av många ansedd som Sveriges främste journalist under 1900-talet – var professor i religionshistoria vid Stockholms högskola när han år 1917 blev huvudredaktör för *Handelstidningen* i Göteborg. Hans dagliga spalt lästes av alla, inte minst Hitler som krävde att han skulle stoppas. Herbert Tingsten (1896–1973), professor i statsvetenskap vid Stockholms högskola, blev chefredaktör för *Dagens Nyheter* 1946.

Akademiker anställdes även vid radio (och senare TV) där de nådde ut till hela folket efter att tidigare mött bildningssökande grupper av betydligt mindre storlek. Vid radion verkade i denna anda Erik Hjalmar Linder (1906–1994), docent vid Stockholms högskola och en sann folkbildare som 1947 blev chef vid Radiotjänst. Bernhard Tarschys (1905–1978) var docent i litteraturhistoria vid Stockholm högskola och blev programdirektör vid Sveriges Radio 1968.

En omtyckt röst i radion var Gunnar Helén (1918–2002), docent vid Stockholms universitet och senare ledare för folkpartiet. Han blev bekant för att i radio ha rapporterat om andra världskrigets utbrott och sex år senare skildrat scenerna på Kungsgatan i Stockholm när freden kom i maj 1945.

De som framträdde i radion blev välkända – som röster – men det var TV som skapade kändisar. Nils-Erik Bæhrendtz (1916–2002), docent i litteraturhistoria vid Stockholms högskola, anställdes vid Radiotjänst 1951. Han blev en av våra första och största TV-kändisar genom programmet Kvitt eller dubbelt som började sändas 1957. Folket följde med spänning vilka som svarade rätt och vann tiotusen kronor. Bland dem var Ulf Hannerz, senare professor i socialantropologi vid Stockholm universitet.

Domaren i programmet, Mats Rehnberg (1915–1984), hämtades till TV från Stockholms universitet för att bli chef för kulturavdelningen 1959 och återvände till universitetet tio år senare som professor i etnologi. Bæhrendtz och Rehnberg var ett radarpar som betydde mycket för TV:s genomslag i folkhemmet. När TV första gången sände ishockey hade man glömt pauserna. Inget var förberett. ”Hämta Mats Rehnberg!” Han kom och fyllde tiden med lärt och lärorikt prat.

Många har gått samma väg som Mats Rehnberg, från akademien via media till en professur. Anita Jacobson-Widding (1934–2012), kulturantropologi, Gunnar von Heijne (f 1951), kemi, och Lars Bergström (f 1952), fysik, har alla varit anställda vid radions vetenskapsredaktion och haft docenten Katarina Kraft-Ahnlund (1924–1986) som chef. Lars Kleberg från slaviska språk blev 1987 chef för radions kulturredaktion och senare professor i ryska vid Södertörns högskola.

Mediaprofiler från universiteten har visat begåvning för de mestskiftande uppgifter. Nils Dahlbeck (1911–1998) disputerade i botanik innan han kom till TV, känd som kapten Bäckdahl i barnprogrammet Humle och Dumle. Akademiker visade sig vara utmärkta i alla sorters program, nyheter, underhållning, reportage och barnprogram.

I dag rekryteras däremot inga docenter till TV. Varför?

I början av 1990-talet blev media (och skolan) kommersialiserade. Reklamfinansierad TV blev dominerande. Reklam har alltid varit viktigt. Klädbutiker slutade annonsera i Handeltidningen som hämnd för Torgny Segerstedts angrepp på Hitler. Annonser betyder mycket för ekonomin och gör det möjligt med fria medier, men för reklamfinansierad TV blir all programproduktion försäljning.

På den fria mediemarknaden är uppmärksamhet viktigast. De som läser eller lyssnar skall bli upprörda. Upphetsning tycks ibland vara viktigare än upplysning. Journalister ligger i fas med fördomarna och exploaterar latent känslor av hat eller motvilja. Kunskaperna inhämtas efter behov – alltför djupa insikter kan försvåra slagkraftiga förenklingar. Formen är viktigare än innehållet.

Samtidigt har akademiker isolerat sig. De medverkar sällan i media utan att tillfrågas. De skriver för att meritera sig, ibland på stolpig engelska i stället för personligt färgad svenska. Experter från universiteten får medverka på mediernas villkor, ofta för att bidra till upphetsningen. Åsa Wikforss får korrigera, Torbjörn Tännsjö provocera.

Akademiker tvekar ändå inför media, eftersom de anser sig bli felciterade när journalister förenklar deras uttalanden och utnyttjade när deras åsikter används för att underblåsa motsättningar. Torgny Segerstedt gav själv ut en tidskrift i kampen för det han trodde på. Han ville nå ut och det gjorde honom efterfrågad i ett samhälle som uppskattade bildning och ideal.

Akademi och media har varit ett enda arbetsfält och delat arbetskraft. Nu har de gått skilda vägar. Vad står det för och vad leder det till?

Christer Hedin, FD, docent i religionshistoria, före detta redaktionschef vid Sveriges Radio

Tolk- och översättar- institutet – en nygammal 30-plusare

Översättningsvetenskapen är en ung akademisk disciplin i Sverige. Den erkändes som självständigt forskningsfält först år 2011 vid Stockholms universitet, när den första forskarutbildningen inom ämnet fick starta vid Tolk- och översättarinstitutet (TÖI). Den svenska översättningsvetenskapens utveckling tog fart under andra halvan av 1990-talet. Det då nyväckta intresset kan bero på att översättningsverksamheten synliggjordes genom Sveriges inträde i EU. Arbetet med Bibel 2000 gjorde också att översättning diskuterades på ett helt nytt sätt i både dagspress och i kulturtidskrifter. Under åren 1996–2001 pågick också forskningsprogrammet Översättning och tolkning som språk- och kulturmöte – ett samarbetsprojekt mellan Stockholms och Uppsalas universitet, finansierat av Riksbankens Jubileumsfond. Programmet fick till följd att antalet översättningspublikationer ökade markant och antalet avhandlingar om översättning mer än fördubblades.

Under 1990-talet var det inte möjligt att söka på en översättares namn i Libris, att söka litteratur på ämnesbeteckningen F 065 (översättningsvetenskap), att ta ut en magister- eller masterexamen eller att bedriva forskarutbildning inom ämnet. Idag finns dessa möjligheter och de vittnar om ämnesområdets gradvisa institutionalisering. TÖI har därvidlag varit en av de viktigaste spelarna på fältet. Institutet skapades 1986 genom ett direktiv direkt från regeringen, som en så kallad särskild inrättning vid Stockholms universitet. Institutets uppdrag reglerades i en särskild förordning och leddes av en styrelse som utsågs

av regeringen. TÖI:s främsta uppgift var att anordna tolk- och översättarutbildningar samt att utöva tillsyn över och att fördela statsbidrag till de tolkutbildningar som anordnades på folkhögskolor och studieförbund.

Redan i inledningen av 1990-talet började TÖI i samarbete med språkinstitutionerna vid SU att anordna 2-åriga översättarutbildningar. Det var hög efterfrågan på utbildningarna och 1999 införlivas TÖI:s högskoleverksamhet i Humanistisk fakultet. När verksamheten väl blivit en del av Humanistiska fakulteten gick utvecklingen snabbt framåt. Nya lektorer anställdes och år 2002 sjuöppades ett magisterprogram i översättning samtidigt som institutet gav översättningskurser om 40 högskolepoäng i språkparbunden översättning från till exempel kinesiska, japanska och ryska till svenska samt kurser till/från svenska och mindre vanliga språk från ett svenskt perspektiv.

Den första professorn i översättningsvetenskap med inriktning på översättning, utsågs 2006. Året efter startade ett masterprogram i översättningsvetenskap där språken alternerar: vart annat läsår ges programmet i de stora skolspråken engelska, franska, spanska och tyska, vart annat år med ett mer udda språk från svensk synvinkel, till exempel japanska. Ytterligare ett viktigt steg framåt sker år 2009, när fakulteten beslutar att erkänna översättningsvetenskap som huvudämne i masterexamen. Ämnets institutionalisering stabiliseras ytterligare när institutet år 2009 får sin första professor i översättningsvetenskap med inriktning på tolkning. I samband med autonomireformen 2011 avskaffades de särskilda inrättningarna vid Stockholms universitet. Fakulteten beslutar då att inrätta ämnet översättningsvetenskap för utbildning på forskarnivå. Följande år, 2012 på höstterminen, startas dessutom ett kandidatprogram i språk och översättning, som blir ett av Stockholms universitets mest sökta program. Från och med 2013 blev TÖI inordnad i Institutionen för svenska och flerspråkighet. Det innebär också att forskarutbildning inom översättningsvetenskap startas för första gången. Idag har TÖI fem verksamma doktorander, fyra docenter, två professorer och en professor

emerita, vilket speglar att intresset för översättningsforskningen stiger konstant.

TÖI:s främsta uppgift är att bedriva utbildning och forskning inom huvudämnet översättningsvetenskap. TÖI är det enda institutet i Sverige som anordnar högskoleutbildning i tolkning och som också har som uppdrag att bedriva konferenstolkutbildning och teckenspråkstolkutbildning. Det är också institutets uppgift att bedriva och synliggöra forskning om tolkning och översättning i samhället. Vid Stockholms universitet anordnades under höstterminen 2018 förutom de ordinarie master- och kandidatprogrammen i tolkning och översättning både en fakultetskurs om 5 högskolepoäng med titeln Översättning och makt och en forskarskola som beräknas pågå under fyra terminer med titeln Textual Cultures, där översättningsvetenskapen utgör en av grunderna för textstudierna. Dessutom pågår det riksbanksfinansierade forskningsprogrammet Cosmopolitan and Vernacular Dynamics in World Literatures, där översättningsvetenskapen utgör en av programmets fyra grundpelare. TÖI är representerat i både planering och utförande av dessa aktiviteter.

Yvonne Lindqvist, docent i översättningsvetenskap och vice föreståndare vid Tolk och översättarinstitutet

För vidare läsning: Lemhagen & Almqvist 2013, Wadensjö 2016 samt SOU 2018:83.

Användningen av digitala arkiv inom humaniora

Historiska forskningsmetoder sträcker sig numera långt bortom historieämnets gränser. Inom film- och mediastudier har en så kallad *archival turn* kommit i förgrunden. Tvärvetenskaplig metodologi har även visat sig lovande för andra ämnen. Olika digitaliseringsprojekt har på senare år prioriterats högt av arkiv och forskningsfinansierare. Den digitala revolutionen har gjort en mängd material lättare tillgängligt, vilket gjort att forskare kunnat uppdatera den kunskap som tidigare generationer producerat. Detta nya perspektiv på arkiven gynnar visserligen demokratisering, men öppnare arkivresurser innebär inte nödvändigtvis öppnare kunskapspolitik. Digitaliseringstrenden beträffande arkivmaterial är lovande men samtidigt komplicerad. Å ena sidan ger digitala plattformar unika möjligheter att betona vikten av historisk forskning i alla ämnen. Digitala arkiv uppmuntrar både studenter och forskare att själva ta del av den materiella kultur de erbjuder. Å andra sidan har explosionen av tillgängliga arkivkällor skapat en illusion av total tillgänglighet. En sådan digital övertro riskerar att urholka de strikta krav som gäller för historiska metoder. Digitaliseringen är långt ifrån fullständig och behöver därför fortsatt ekonomiskt stöd. Dessutom har takten varierat mellan länderna på grund av resurstillgång, upphovsrättslagar och en rad andra orsaker.

Vi befinner oss i övergången till en ny pedagogisk tidsålder, där kunskapsproduktion är en del av utbildningen i alla ämnen och på samtliga nivåer. De digitala arkivens verkliga potential

ligger i deras möjliga roll som pedagogiska verktyg och som ingångsväg till nytt material, till sådant som fortfarande ligger gömt. Som pedagogiskt verktyg erbjuder digitala humaniora helt nya möjligheter att undervisa och att lära sig arbeta med studenter födda i den digitala eran. David Pierce och Eric Hoyt, vid University of Wisconsin-Madison, ledde pionjärsatsningen The Media History Digital Library (MHDL) som lanserades under 2013. Projektet består av en samling av digitaliserade böcker, tidskrifter och filmtidningar som hela tiden fortsätter att växa i omfång och mångfald. MHDL är mer än bara en digital databas som ger film- och medieforskare över hela världen direkt tillgång till open access-resurser genom sökmotorn. Det innehåller även analytiska verktyg för studier av "big data," vilket banar väg för helt nya frågeställningar för den digitala humanioran att besvara.

Även andra avancerade plattformar för studier av rörliga bilder utgör idag fysiska tillämpningar av idén om ett digitalt integrerat arkivnät. Media Ecology Project (MEP) är ett digitalt laboratorium vid Dartmouth College, lett av professor Mark Williams. MEP ger forskare tillgång till digitaliserade samlingar av arkiverad film och video från en mängd olika arkiv, i syfte att möjliggöra kritiska analyser som i sin tur expanderar arkivens metadata och därmed förs tillbaka till forskarvärlden. Projektet avser att främja tvärvetenskapliga studier och samarbeten genom att föra samman källor och forskare i kunskapsproduktionen. Projektets höga ambitioner och nydanande metoder, liksom dess komplexa tekniska implementering och ännu okända konsekvenser för forskningen, gör det svårt att beskriva och sammanfatta vilka möjligheter och fördelar det kan komma att erbjuda för akademien i stort. Som pedagogiska verktyg är MEP och MHDL perfekta för att introducera studenter i betydelsen av historiskt material och historiska källor redan under deras grundutbildning.

För undervisningen kan dock möjligheten att utforma testkurser, där studenter får interagera med det digitaliserade materialet och producera kunskap genom informationssökning i andra källor, leda till innovativa och praktiskt orienterade under-

visningsmetoder inom humaniora. Genom mikrohistoriska uppgifter i klassrummet får studenterna lära sig att producera kunskap med hjälp av tillgängliga digitala källor, och samtidigt uppöva ett kritiskt förhållningssätt till litteraturen. Arbetssättet innebär även möjligheten att föra samman studentgrupper – som jag tidigare har kallat kunskapskluster – för att uppmuntra samarbeten som gör det möjligt att foga ihop bitarna av det historiska pusslet. När mer material blir tillgängligt i olika former, inte sällan från opålitliga källor, omvandlas vår roll som lärare till en mentorsroll, och vi förväntas ge vägledning och insikter om hur studenterna kan lära sig, hur de kritiskt kan granska sina källor och så vidare.

Digitalisering av arkiv innebär således inte automatiskt en ökad tillgång till kunskap eller ens en garanti för att det begränsade material som finns i de digitala arkiven kommer att kunna användas annat än tillsammans med kontextualiserande material. Digitalisering kan i vissa fall leda till inskränkningar i forskningsanslag och till minskande kritisk produktion. Vi får inte glömma vikten av att noggrant undersöka arkivsamlingar på ett djupare plan istället för att enbart utnyttja material som är digitaliserat och alla kan hitta på nätet. I arkivfyndens fragmenterade värld blir Walter Benjamins och Carlo Ginzburgs idéer alltmer relevanta. Dessa uppmanar forskarna att hitta förlorat material och förbisedda aspekter av vår historia som kan hjälpa till att bättre förstå det förflutna och samhället ur nya perspektiv.

Den ökande digitaliseringen av arkivkällor kräver en diskussion av dess effekter för vår egen förståelse av vad forskning och undervisning innebär. För studenterna betyder digitala arkiv att de blir medproducenter till kunskap istället för enbart mottagare. Möjligheten att komma åt källor på distans löser inte problemet med tillgång till internationella forskare, men det blir en startpunkt för forskare att förfinas sin forskning och göra det bästa av sina resurser när de besöker arkiv. Digitala arkiv får alltså inte leda till att vi försummar arkivforskningens traditioner i tron att digitaliseringen plötsligt löst alla tillgänglighetsproblem.

Som forskare är det vår uppgift att fortsätta ”gräva” i det historiska källmaterial som ännu ligger gömt och okänt i arkiven och att finna sådant som fortfarande inte är digitalt tillgängligt. En sådan noggrann forskningsmetod skiljer akademisk forskning från den bredare användningen av det mindre antal dokument som gjorts tillgängliga, och som avgör vad nya tolkningar av historien har att utgå ifrån. Att enbart förlita sig på digitala arkiv leder snarare till sämre forskningsresultat. Framtiden där analogt och digitalt löper omlott är hur som helst här – dåtiden i all dess rikedom upptäcks bäst i ett sådant samspel.

Elizabeth Castaldo Lundén, FD i modevetenskap

Accelerator vid Stockholms universitet

–En konsthall på Stockholms universitet!

–Ja, och ändå något mer och något annorlunda.

Accelerator kallas den och har sina rum i och nära det som en gång var platser för fysikforskning, Manne Siegbahn-laboratoriet. Angränsande till Institutionen för kultur och estetik (IKE) visar Accelerators samhörighet med det humanistiska området. Det är en självklarhet. Men verksamheten innebär tilltal till alla fakulteter, genom samarbeten i reflexion om forskning och om den framvisade konsten.

Det är mera regel än undantag att ett ledande universitet har en konstsamling eller visar konst. I städer där världskonstens samlingar finns har universiteten interagerat med museerna. Konst- och kulturhistoria hade inte funnits som ämnen utan den stora mängden av konstverk i museerna i Paris, Berlin, London, Rom, Amsterdam, Madrid och Wien. I USA har konstsamlingar vid de ledande universiteten blivit världsberömda museisamlingar och incitament för forskning.

En konstsamling för studiesyften fanns i beredskap för Stockholms högskola genom testamente från Johan Adolf Berg, 1884. Testamentet var också förutsättning för Viktor Rydbergs professur i kulturhistoria – den enda humanistiska professuren bland naturvetenskapliga ämnen. Estetik och konst fungerade som grundläggande teman om det sökande mänskliga medvetandet – de krafter som rör sig inom all forskning.

Pionjärtiden under 1880-talet, en radikal epok, är inspiration och kontinuitet för vad som sker och kommer att ske i Accelerator.

2010 gick jag i pension från arbetet med handledning, forskningsplanering och organisationsfrågor inom konstvetenskap. Jag hade verkat som innehavare av den ”Bergska professuren”. De sista doktoranderna blev doktorer. Det blev en fortsättning och en ny start. Mitt pågående ledningsarbete inom masterprogrammet Curating Art fortsatte en tid. Och framför allt lyste det idéarbete jag brann för starkare i samspel med David Neuman, museichef för Magasin III Museum & Foundation for Contemporary Art. Genom den överväldigande inspirationen från hans verksamhet orienterade jag mig mer inom samtidskonsten – genom Curating Art och genom att uppleva, återkommande och länge, utställningarna på Magasin III. Dessa händelser var som uppenbarelser för mig. Jag hade följt samtidskonstens stilar och uttryck sedan 1960-talet, men först genom utställningarna på Magasin III blev konsten ett slags andra verklighet för mig, verken blev synliggjorda, de framträdde. Mitt huvudsakliga forskningsområde var barockens konst. Och i barocken och samtidskonsten uppfattade jag likheter, i känslan av verkens många dimensioner, deras utspel och animerade kroppslighet. Dessa egenskaper blir synliga, kommer i spel, genom sätten att visa verken. Därför är själva utställningen i fokus för hur verken blir tillgängliga – ungefär som teaterregin och scenografin i uppsättningen av en pjäs. Curatorerna, utställningarnas ”regissörer”, var Richard Julin och Tessa Praun. Nu är Richard Julin konstnärlig ledare för Accelerator. Tessa Praun är museichef för Magasin III, efter David Neuman (som fortsätter med övergripande planer).

Samarbetet mellan David Neuman och mig runt 2010 gick ut på att vid Stockholms universitet etablera ett ”forskningsinstitut” kring konstutställandets frågor i större mönster av tankar och utmaningar. Konst skulle visas, men inte bara som i en konsthall, inom konstvärlden. Här började perspektiven klarna för det som skiljer Accelerator från en konsthall – trots att det ändå rör sig om en konsthall i den meningen att samtida

konst av högsta kvalitet och intresse visas. Ringarna på vattnet, kunskapen om en ny satsning kring konst och vetande, fick effekter och spred sig inom universitetet. Rektor Gustaf Lindencrona hade redan runt sekelskiftet 2000 visat intresse för våra idéer som då ännu var skissartade och införlivade i planerna för utbildningen Curating Art. Kåre Bremer var den rektor som sa ett tydligt ”ja” – det var en plan som skulle förverkligas. Astrid Söderbergh Widdings betydelse för planen och projektet kan över huvud taget inte överskattas. Hon inte bara stödde planerna, hon hade viktiga idéer om helheten, om grundidéernas relevans för utmaningar i vår tid. Hennes tankar berikar den verksamhet som nu pågår.

Nu är det 2019. De senaste sex åren har varit tiden för Accelerators tillblivelse. David Neuman spred tankarna i ett stort och dynamiskt kontaktnät inom konst- och kulturvärlden. Robert Weil engagerade sig i Accelerator, vilket var helt avgörande. För min del gällde det att etablera planerna bland universitetets forskare och inom forskningsråd och fonder, få råd och strategiska idéer. Jag fick starkt stöd och många goda idéer, från ansvariga vid forskningsfonder och från ledande forskare inom universitetet. Dåvarande dekanus för Humanistiska fakulteten, Bengt Novén, är nu Accelerators föreståndare.

– Nå, men vad skiljer Accelerator från en konsthall? Eller, snarare, vad är denna verksamhet utöver en konsthall?

– Konsthallsfunktionen inom Accelerator kombineras med andra, universitetsbaserade aspekter, som gör verksamheten till något annat än en konsthall. Ambitionen är att Accelerator ska vara väsentlig för samspelet mellan tankeområden som vanligen ses som åtskilda: konstens uttryck, frågor och platser; forskningens processer och tänkesätt; samhällets utmaningar i nutida scenarier.

Klart är att Accelerator skiljer sig från den vanligaste typen av konsthall eller museum med anknytning till universitet. Accelerator är inte huvudsakligen en resurs för enbart konststudier eller forskning om kulturhistoria med konsten som evidens. Den är en plats där konst och vetenskap tematiseras som

kunskaps- och tankeområden. ”Kunskap” och ”tanke” antas omfatta djupa skikt av medvetandet – från det diskursiva språket till minnen och erfarenheter.

Funktionerna i den verksamhet som tar form inom Accelerator har en grund i den konstideologi som burit projektet från starten. Tänkesätten är inte självklara. Det går inte att säga om de delas, eller i vilken utsträckning de delas, inom ”konstvärlden”, eftersom diskussioner om konstens kognitiva möjligheter och särarter inte är på ytan av det kulturella samtalet för närvarande.

Ideologin, som är grunden för Accelerator, handlar om spelet av likheter och olikheter mellan vetenskap och konst. Vi uppfattar detta spel som dynamiskt, som ett kreativt område. Antagandena är följande: konst och vetenskap är två olika tanke- och verksamhetsformer, som liknar varandra i nivån av anspråk och ambitioner – och som på olika sätt når längst i den mänskliga förmågan att förstå och förklara. Prestigen i dessa områden visar sig på ytan av samhället – i utbildningar, organisation, riter, utmärkelser, professioner och framträdanden. Genom att likna varandra framstår de också som olika. Likhet bekräftar skillnad.

Vi antar att vetenskapens yttersta handling är *argumentet* och att konstens yttersta handling är *gestaltningen*. De forskare som engageras i projektgrupper inom Accelerator, med avgränsad tid under en termin på tjänstetid, inbjuds att reflektera över sin egen forskning. Sökljuset finns i de konstverk som Accelerator visar under den terminen. Argumenten i forskningen har betoningar och strukturer genom det som framhävs och det som underordnas eller förblir dolt. I modeller, scheman och redogörelser blir en rörlig verklighetsbas kännbar genom den visuella jämförelsen med konsten. Blicken riktas plötsligt in i forskarens strategi och balansen mellan olika upplevelser, aspekter och urval.

Forskarna ser argumentet (den egna forskningen) i ljuset av gestaltningen, det vill säga de konstverk som visas inom Accelerator. Därmed får de en ”främmande” blick, vid sidan av den invanda, resonerande. Det leder till att forskningen och dess resultat framstår som en scenisk ”värld”, där utspel, röster, för-

grund och bakgrund, belysning och döljande blir mönster för en själviakttagelse, som kan leda till insikter och nya spår.

Samspel mellan vetenskap och konst kommer också att ske löpande, och på olika sätt, med hänsyn till de verk som visas inom Accelerator. Kontaktmönstren mellan Accelerator och forskare kommer att utvecklas i olika former – som offentliga diskussioner, som seminarier kring delade teman, som planerade gemensamma forskningsprojekt, där hela tiden kreativa beröringspunkter, liksom skillnader i räckvidd och tankemönster är spår i själva undersökningen. Avsikten är inte att slå ihop vetenskap och konst till en enda dimension, utan, tvärtom, att se nya former av möten. Det gäller att utnyttja friktionen och dynamiken i spelet av skillnader och likheter på hög nivå.

*Margaretha Rossholm Lagerlöf,
professor emeritus i konstvetenskap*

